

Сања Глигић

асистент-приправник Правног факултета Универзитета у Београду
sanja.gligic@yahoo.com

О ПОДЕЛИ ВЛАСТИ У АНТИЧКОЈ АТИНИ

*Поједини аутори покушали су у античкој Атини да пронађу коре не Монтеѕкјеве теорије о подели власти на легислативу, егзекутиву и судство. Основ њихових полазних ставова било је Аристотелово разликовање три функције, које могу служити државном уређењу: *ekklesiazein* (саветодавна), *arkhein* (она која се односи на управне органе) и *dikazein* (судска). У поступку одлучивања о „тужби против закона“ (*graphē paranomōn*), коју је увео Перикле, уочили су судску контролу законитости. Међутим, нови радови о овом средству показују да *graphē paranomōn* није могла да послужи јачој контроли скупштине од стране судова. С друге стране, анализа политичких институција непосредне атинске демократије упућује на закључак да скупштина, управни и судски органи античке Атине нису у пуном смислу речи били подељени на легислативу, егзекутиву и судство у модерном значењу.*

Кључне речи: *Подела власти. Graphē paranomōn. Демократија. Политичке институције. Аристотел.*

1. УВОД

Од како је Монтеѕкје у XVIII веку формулисао своју теорију о трипартитној подели власти, теоретичари су прихватили идеју да легислатива, егзекутива и судство треба да буду међусобно независне гране власти.¹ Почетком XX века поједини аутори, који су проучавали

¹ Монтеѕкје говори о систему „теже и противтеже“ у коме су законодавна, извршна и судска власт независне једна од друге, али се међусобно ограничавају путем одговарајућих правних и политичких средстава: „Када су законодавна и извршна власт обједињене у истој особи или у истом управном телу, слободе нема, јер постоји бојазан да ће тај монарх или сенат доносити тиранске законе да би их извршавао на тирански начин. Слободе нема ни када судска власт није одвојена од законодавне и извршне власти. Ако би била спојена са законодавном влашћу, власт

античку Грчку, покушали су да корене ове теорије пронађу у Атини. Њихова размишљања ослонила су се на Аристотелово разликовање оних који су учествовали у законодавној, управној и судској власти,² као и на постојање „тужбе против закона“ (*graphe paranomon*), којом се у Атини од V века пре н.е. вршила судска контрола законодавне власти.

У својој монографији о „тужби против закона“ (*graphe paranomon*) Хансен (*Hansen*) покушава да истакне судску контролу законодавне власти у модерном смислу речи, коју је *graphe paranomon* јемчила у оквирима атинске демократије. Ова тужба је била усмерена против закона које је доносила скупштина, а о њој је одлучивала хелиеја (високи народни суд).³ У томе Хансен види судску контролу законодавне власти.⁴ Због реформе закона из 403/402. године пре н.е., када је установљена нова процедура за доношење закона, закључује да је радикална демократија V века пре н.е., под којом је целокупна власт била у рукама скупштине (*ekklesia*), прерасла почетком IV века пре н.е. у модерну демократију где је постојала независност судова. Он прави разлику између органа који су одлучивали (скупштина у V веку пре н.е. и судови у IV веку пре н.е.) и органа који су иницирали процес одлучивања (јавни службеници: *arkhai*-магистрати и *bouleutes*-чланови управног Већа) у чему проналази основе за идеју о подели власти у античкој Атини.⁵

над животом и слободом грађана била би самовољна, јер би законодавац био и судија. Ако би, пак, била спојена са извршном влашћу, судија би могао имати снагу утњетача“. Монтескје, *О духу закона*, I 11, 6 (превод А. Мимица), Београд 1989.

² „Један од елемената обухвата саветодавну власт, која одлучује о стварима које се тичу свих, други обухвата (извршне) власти и питање које власти треба да постоје, каква треба да буде њихова надлежност, какав треба да буде начин избора, и трећи елемент обухвата судску власт. Саветодавна власт одлучује о рату и миру, о склапању и раскидању савеза, о законима, о смртној казни, прогонству и конфискацији и пред њом органи (извршне) власти полажу рачуне“, Аристотел, *Политика* IV 1297b 1298a (прев. Ј. Станојевић Црепајац), Београд 1975.

³ Аврамовић хелиеју назива великим поротним судом, С. Аврамовић, „Елементи правне државе и индивидуална права у Атини“, *Правна држава у антици: pro et contra*, Правни факултет у Београду књ. 26, Београд 1998, 18. У раду је употребљен назив велики народни суд зато што у литератури поједини аутори заступају став да је хелиеја била место на коме су се окупљали Атињани у много већем броју у односу на друге демократске органе, D. MacDowel, *The Law in Classical Athens*, Cornell University Press 1978, 30.

⁴ M. H. Hansen, *The sovereignty of the People's Court in Athens in the Fourth Century B.C. and The Public Action against Unconstitutional Proposals*, Odense University Press 1974, 11 13.

⁵ M. H. Hansen, „Initiative and Decision: The Separation of Powers in Fourth Century Athens“, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 22/1981, 345 370; R. Sealey, *The Athenian Republic Democracy or the Rule of Law?*, The Pennsylvania State University Press 1987, 148 146.

Лани (*Lanni*) сматра да је судска контрола законодавне власти била минималана. *Grappe paranomon* назива парадоксалном тужбом јер се на основу сачуваних случајева њене употребе у пракси може закључити да се није обраћала пажња на темељну правну анализу садржине закона. Од 39 познатих случајева употребе *grappe paranomon*, 20 се односило на одлуке о додељивању почаста (највише права грађанства).⁶ Ово је било важно за онога коме се почаст уручују, али није значајно за јавни интерес. Судије-поротници су поредили спорни закон (који се нападао са *grappe paranomon*) са другим законима и често проналазили да су њихове садржине међусобно биле контрадикторне.⁷ *Grappe paranomon* се односила само на формалне процедуралне приговоре и очигледне контрадикције са постојећим законима, због чега она није могла да послужи јачој контроли скупштине од стране судова.⁸ Судови су првенствено имали социјалну или политичку улогу, јер је судница за стране у спору представљала неку врсту арене у којој су се бранили част и углед појединца у полису.⁹

На опасност примене модерних теорија у античком праву указује Аврамовић сасвим оправдано, јер поред многих покушаја да се читаоци привуку атрактивним поређењима, они тако уствари остају ускраћени за права сазнања која се темеље на тумачењу извора.¹⁰

Ради сагледавања атинске демократије неопходно је претходно проучити демократске институције и њихово функционисање у пракси.

2. ПОЛИТИЧКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ

Грчка демократија се разликује од модерних форми демократије по томе што је подразумевала непосредно учествовање обичних људи у одлучивању о општим стварима. На то указује и сама реч *demokratia*, која у себи спаја термине *kratein* (владати) и *demos* (народ). Међутим, важно је утврдити колику моћ је заиста имао народ.

⁶ М. Н. Hansen (1974), 62-63.

⁷ А. Lanni, „Judicial Review and the Athenian „Constitution“, *Harvard Law School Public Law & Legal Theory Working Paper Series* 10-12/2010, 6-8.

⁸ М. J. Sundahl, „The Rule of Law“, *Classica et mediaevalia* 54/2003, 155.

⁹ Вид. R. Osborne, *Demos, the Discovery of Classical Attika*, Cambridge University Press 1985; D. Choen, *Law, Violence and Community in Classical Athens*, Cambridge University Press 1995.

¹⁰ С. Аврамовић, „О подели на јавно и приватно право у праву грчких полиса“, *Анали Правног факултета у Београду* 5/1982, 821.

Сејли (*Sealey*) истиче да је „демократија“ термин из V века пре н.е., који су прво употребљавали непријатељи атинске демократије, означавајући под њим „злоупотребу руље“.¹¹ По Платону: „Демократска влада, дакле, настаје кад сиромаси победе, па један део противника добију а други протерају, а са осталима равномерно поделе владу и грађанска права“.¹² Међутим, он прави разлику између сиромашног народа (*demos*) и „олоша“ (*olchos*). Зло настаје у држави уколико „холерични“ воде главну реч, јер су они паразити у телу државе. Пошто жуч (*chole*) изазива бес и гнев, стршљенима (трутови са жаоком) Платон назива оне који су бесни, раждражљиви, у све се мешају и хоће да одлучују и предводе. Насупрот њима стоје флегматични трутови без жаоке (*phlegma*-гној који узрокује високу температуру, спаност и апатију), чија је улога да „зује“ око стршљена. Уколико флегматични народ (*demos*) добије мед од стршљена-политичких лидера пошто је најбројнији постаје и најмоћнији, тада гомила, заведена убодом стршљена, постаје олош (*olchos*).¹³ При том, Атињани нису демократијом називали уређење, него владавину права.¹⁴ Хансен потврђује да је за критичаре демократија имала негативно значење, али да је сам термин настао раније (почетком V или чак крајем VI века пре н.е.) и да њега нису на исти начин схватили демократе.¹⁵ На основу поређења са терминологијом која се користила за остала грчка уређења, закључује се да се под демократијом подразумевала јавна активност свих одраслих мушкараца да унапреде вредности полиса. Акцент је на „образовању народа“, а не на „владавини народа“.¹⁶

Атина је прошла кроз неколико фаза у развоју политичких институција, којима је установљена непосредна демократија у V веку пре н.е. Реформе Солона 594. године пре н.е., подстакнуте решавањем социјалне кризе, донеле су Атини нове законе.¹⁷ Со-

¹¹ Под „руљом“ подразумева ниже слојеве грађанства, који су демократијом добили моћ. R. Sealey (1987), 92.

¹² Платон, *Држава* VIII 557a (превод А. Вилхар, Б. Павловић), Београд 2002.

¹³ *Ibid.*, 564b 565c. Русо на сличан начин говори да демократија највише одговара малим и сиромашним државама, јер је олош (*la canaille*) великих градова, који нема шта да изгуби, спреман да за хлеб прода слободу. Вид. Ж. Ж. Русо, *Друштвени уговор* VIII, Београд 1949.

¹⁴ R. Sealey (1987), 147; M. Ostwald, *From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law: Law, Society, and Politics in Fifth Century Athens*, Berkeley 1986, 497.

¹⁵ M. H. Hansen, „The origin of the term demokratia“, *Liverpool Classical Monthly* 11/1986, 35.

¹⁶ J. Ober, *The original meaning of democracy: capacity to do things, not majority rule*, Philadelphia 2006a, 57 60.

¹⁷ M. Gagarin, *Writing Greek Law*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, 44; K. J. Hölkeskamp, „Written Law in Archaic Greece“, *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 38/1992, 91.

лон је увео привилегије на основу производње и рада, а укинуо оне које су до тада имали аристократи по основу свог племићког порекла. Следећа институционална промена, која је утицала на даљи развој демократије, десила се у последњој декади VI века пре н.е., као последица пада тираније. Конфликт између представника два аристократска тора Клистена и Исагоре довео је до напада спартанског базилеуса Клеомена на Атику 508. године пре н.е. „Атинска револуција“ се завршила протеривањем Клеомена и Исагоре, а Клистен је добио могућност да спроведе реформе.¹⁸ Последњи бедем атинске аристократије – Ареопаг (веће бивших архоната) тешко је рањен одлуком скупштине 462. године пре н.е. којом му се одузимају дотадашње функције¹⁹ и којом он постаје обичан судски орган у чију су надлежност спадала само нека кривична дела.²⁰

2.1. Скупштина

Најзначајнији орган атинске демократије у V веку пре н.е. била је скупштина (*ekklesia*) у чији састав су улазили сви пуноправни Атињани (старији од 18 година). Они су непосредно одлучивали о кључним питањима унутрашње и спољне политике важним за функционисање полиса, као што су доношење закона, избор и контрола других органа власти, одлучивање о рату и миру, склапању и раскидању савеза, „часном прогонству“ – остракизму, смртној казни,²¹ конфискацији, прехрани полиса.²²

За разлику од аристократског периода у коме се није често састајала, еклезија је касније имала четири обавезна заседања у сваком од 10-годишњих периода, када су оперативна тела (пританије) извршног органа – Већа буле сазивале скупштину, а уколико је било

¹⁸ Под „атинском револуцијом“ се подразумева реаговање демоса на постуке Клеомена и Исагоре. Наиме, када је Клеомен са својом војском ушао у Атину протерао је 700 породица (Клистен је добровољно напустио полис) и покушао је уклањањем Већа 400 да заведе олигархијску управу од 300 чланова са Исагором на челу. То је изазвало револт демоса, који је присилио Клеомена и Исагору да се повуку, а Клистен се вратио и добио могућност да до краја спроведе реформе које је започео. J. Ober, *The Athenian Revolution: Essays on Ancient Greek Democracy and Political Theory*, Princeton University Press, Princeton NJ 1996, 32-37.

¹⁹ Ареопаг је био традиционални чувар закона и суд. Вид. Аристотел, *Устав атенски* 4.4, 8.4, 25.2. (превод Н. Мајнарић), Загреб 1948; R. W. Wallace, *The Areopagos Council, to 307 B.C.*, Baltimore London 1989.

²⁰ Поред тога што је у Атини било још реформи током касног V и у IV веку пре н.е. већина аутора истиче ова три датума као кључна за формирање демократских институција. Вид. K. Raaflaub, J. Ober, R. W. Wallace, *The Origins of Democracy in Ancient Greece*, University of California Press, Berkeley Los Angeles 2007.

²¹ Вид. Г. Тир, „Смртна казна за убиство у античкој Атини“, *Анали Правног факултета у Београду* 3/1988, 213-223.

²² Аристотел, *Устав атенски* 43; Аристотел, *Политика* IV 1298a.

потребе, могле су се заказивати и ванредне скупштине.²³ Захваљујући непосредној демократији, током заседања свако је од присутних могао да ступи на говорницу и износи своје предлоге. Предлагач одређене теме за расправу прво се обраћао пританима, који су састављали дневни ред (објављивао се пет дана унапред) за следећу еклезију.²⁴ По једном извору, толико је било посла да је предлагач некад морао да чека више од годину дана док његов предлог дође на дневни ред за одлучивање.²⁵ То је вероватно била последица чињенице што заседање еклезије није могло да траје дуже од једног дана, као и великог броја кандидата (*rhetores*), који су се јављали за реч током дебате о конкретном питању.²⁶ Други извори наводе да је сваки члан еклезије смео два пута да говори о једном питању.²⁷ Међутим, за разлику од клепсидре која се користила у атинским судовима да ограничи време говора супротстављених странака, у изворима није сачуван податак о лимитирању трајања говора у еклезији. С обзиром на то да су Атињани били познати по томе да су волели да беседе, заседање је почињало у рано јутро и морало је да се заврши до краја дана.²⁸

Чланови еклезије су на заседање одлазили у Пникс, где је оквирно могло да се смести између 6500 и 8000 људи.²⁹ За важна питања (на пример, остракизам) тражио се кворум од 6000 присутних, што је говорило у прилог тога да је отприлике петина, а у време Перикла, десетина потенцијалног скупштинског тела присуствовала седницама.³⁰ Пошто, у почетку, Атињани нису долазили на заседања,

²³ M. H. Hansen, „How Often Did the Ecclesia Meet?“, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 18/1977, 57–58.

²⁴ Аристотел, *Устав атенски* 43.6.

²⁵ [Xenophon], *Athenaion Politeia* 3.2.

²⁶ Thucydides, I 139.4, III 3.36, VI 15.1; Xenophon, *Hellenica* I 7.12.

²⁷ Еуриптолемус је два пута говорио током друге еклезије одржане после битке код Аргинусе. Xenophon, *Hellenica* I 7.12–16. Исти податак даје и Демостен, у свом говору „Против Тимократа“, описујући Еуктемона, који је два пута говорио о незаконитом предлогу Тимократовог закона о одлагању плаћања дуга државних дужника на еклезији одржаној 354/353. године пре н.е. Demosthenes, 24.12–13.

²⁸ Аристофан у „Еклезијасусама“ (Жене у народној скупштини) описује да су због раних заседања еклезије Атињани морали да устану пре свитања да би стигли на време. Aristophanes, *Ecclesiazusae* 740–741.

²⁹ H. Hansen, *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes*, Oxford 1991, 130.

³⁰ Међу модерним ауторима постоји неспоразум око броја становника у полису. Пошто у састав еклезије нису улазиле жене, деца, странци (метеци) и робови, поменути бројеви се односе само на пуноправне слободне Атињане. Њихов број је био већи за време Перикла (око 60.000), док за IV век пре н.е. мишљења варирају између 20.000 и 30.000 грађана. A. J. Coale, P. Demeny, *Regional Model Life Tables and Stable Populations*, Princeton 1966, 38; M. H. Hansen, *Demography and Democracy*:

у IV веку пре н.е. уведене су плате и то једна драхма по седници, за разлику од хелиеје (великог народног суда) где су поротници примали три обола (пола драхме).³¹ Заседања еклезије одржавала су се на отвореном, што значи да су грађани били изложени киши и сунцу. Од Аристофана сазнајемо да је скупштина могла да буде и одложена у случају кише.³² Исти аутор наводи да су седнице понекад толико дуго трајале да су Атињани полазили са храном и вином на Пникс.³³ У специјалним приликама (на пример, политичким кризама) дешавало се да је заседање трајало до мрака.³⁴

Пре отварања скупштинског заседања одржавао се састанак Већа буле, који су иницирали притани, са задатком да се међу њима коцком изабере девет *proedroi*, од којих ће један председавати еклезијом (избор је важио само за то заседање и сваки пуноправни Атињанин је могао да буде *proedros* само једном годишње). Пошто је сваку тачку дневног реда (садржао је минимум девет тачака) претходно разматрало Веће, уколико се еклезија слагала са предлогом, сматрано је да је ствар решена, у супротном отварао се претрес.³⁵

Један од античких критичара еклезије, Есхин, у свом говору „Против Ктесифонта“ жали се на праксу Атињана да у скупштини председавајући (*proedros*) даје реч прво онима који су старији од 50 година.³⁶ По њему *proedroi* често греше јер одока сабирају подигнуте руке Атињана који су гласали за конкретан предлог.³⁷ Из овога се може закључити да је Есхин вероватно имао поверење у тајно гласање помоћу бронзаних дискова (*psephoi*), које је било карактеристично за хелиеју. Тајно гласање искључује куповину гласова, с обзиром да купац никада није могао да буде сигуран у то како је корумпирани гласао, а гарантује прецизност у бројању гласова, што

The Number of Athenian Citizens in the Fourth Century BC, Herning 1986, 9-13; A. H. M. Jones, *Athenian Democracy*, London 1957, 75-96.

³¹ Аристотел, *Устав атенски* 62.2.

³² Аристофан, *Архањани* 171. (превод М. Шкиљан), Загреб 2000.

³³ Aristophanes, *Ecclesiazusae* 306-308.

³⁴ Демостен у поменутом говору „Против Тимократа“ истиче да се о Еуктемовом предлогу расправљало више од 12 сати, при чему је еклезија целодневно заседање посветила само овој тачки дневног реда, што је представљало изузетак од правила да се на једном заседању говори о најмање девет тачака, Demosthenes, 24.9-15. Сличан случај бележи и Ксенофонт, када је еклезија по мраку одлучивала о смртној казни осморице војсковођа, који су оптужени након победе у бици код Аргинуса, Xenophon, *Hellenica* I 7.7.

³⁵ Аристотел, *Устав атенски* 44.1-3.

³⁶ Aeschines 1.23; На овакву праксу Атињана да говоре прво они који су старији упућује и Демостен, као Ктесифонтов бранилац, у свом чувеном говору *О венцу*. Demosthenes, 18.170.

³⁷ Aeschines 3.3.

је било тешко остварити приликом бројања више хиљада подигнутих руку у скупштини.

Поред јавног гласања подизањем руку (*cheirotonia*) атинска еклезија је примењивала и тајно гласање, најчешће на црепићу (*ostrakon*), у случају остракизма – часног прогонства. Сваке године се у еклезији гласало о томе да ли треба неког грађанина протерати на 10 година из полиса, јер је својим понашањем подривао демократско уређење. Уколико је одговор позитиван Атињани су на црепићу исписивали име онога кога су желели привремено да удаље. „Победник“ (онај ко је добио највише гласова) није морао да буде оптужен, још мање осуђен за конкретно дело, довољна је била сумња демоса у његову оданост полису. Имовина му није била конфискована, а о њој је могао да се стара пријатељ или рођак кога он одреди. Форсдајк (*Forsdyke*), анализирајући однос између гласања о остракизму на годишњем нивоу и оних који су протерани (само је 15 случајева познато), закључује да је остракизам био опомена обичног грађанина упућена представницима елите у моменту када су се они међусобно сукобљавали, а тај конфликт је могао да угрози стабилност полиса. „Интервенција масе“ датира још од „атинске револуције“ (Клистенових реформи), која је била корен демократије и бојно поље на коме се политичка елита борила за превласт. Каснија стабилност атинске демократије је управо резултат „интервенција масе“.³⁸

Атина класичног периода је у грчком свету била центар литерарног стваралаштва. Сачуван је велики број литерарних извора, али, на жалост, ни један целовит епиграфски правни текст. Међутим, управо литерарни извори сведоче да је Атина била пример онога што археолози називају „епиграфском навиком“ исписивања закона на камену или дрвету и њиховом јавном приказивању.³⁹ Оваква пракса пружала је могућност свима да виде шта је одлучено.

Законодавна активност атинске скупштине је најбољи показатељ да ли се она може назвати легислативом у модерном смислу речи. Када је установљен демократски режим законе је у Атини доносила скупштина, на предлог управног Већа буле. Гласовима већине грађана, који су били присутни на седници, изгласавао се закон и тада почиње да се употребљава термин *psephisma*. Ова реч се обично преводи као одлука или гласање, а означавала је појединачно правно правило или меру коју је изгласала скупштина (то је било гласање бацањем каменчића-*psephos*, али се односило и на гласање

³⁸ S. Forsdyke, *Exile, Ostracism, and Democracy: The Politics of Expulsion in Ancient Greece*, Princeton University Press 2005, 36 38, 72 80, 106 117.

³⁹ Без обзира што из античке Атине није сачуван ниједан целовит епиграфски правни текст, везу између „епиграфске навике“ Атињана и демократије детаљно описује С. W. Hendrick, „Democracy and the Athenian epigraphic habit“, *Hesperia* 1999/68, 387 439.

подизањем руке). У V веку пре н.е. термин *nomos* се користио за Драконове и Солонове законе, који нису донети на основу гласања у скупштини и законе за које је гласала скупштина, а *psephisma* само за одлуке које је доносила скупштина.⁴⁰ Разлике није било, зато што су *nomos* и *psephisma* изгласавани на исти начин (изузетак су представљали једино Драконови и Солонови закони) и били подложни „тужби против закона“ (*graphe paranomon*). Крајем V века пре н.е. велики број Солонових речи и израза је застарео, због чега су настале нове *psephismata*.⁴¹ Ово је, између осталог, довело до реформе закона 403/402. године пре н.е. када је установљена нова процедура за доношење закона *nomoi*, коју су спроводили номотети (*nomothetai* – посебно тело чије је чланове бирала скупштина из састава великог народног суда – хелијеје). Скупштина је у својој надлежности задржала само доношење псефизми.⁴² Како истиче Хансен, од тог момента *nomos* званично постаје виши правни акт, зато што је подлегао законском поступку (*nomoi*), за разлику од састављања нацрта за доношење привремених мера (*psephismata*).⁴³ Реформа закона више указује на мешање законодавне и судске власти, нарочито у погледу истоветног састава тела која одлучују, што ствара додатне потешкоће ауторима који су истицали поделу власти у античкој Атини.

Од 415. године пре н.е. пуноправни Атињанин је могао да поднесе „тужбу против закона“ (*graphe paranomon*) против било ког грађанина који је у скупштини предложио закон.⁴⁴ Суђење се одвијало у судским већима (*dikasterion*) где се разматрао закон, о коме је раније расправљала еклезија.⁴⁵ „Тужба против закона“ се подносила пре⁴⁶ или

⁴⁰ D. M. MacDowell, (1978), 45.

⁴¹ Аристотел, *Устав атенски* 35.2; Lysias, 10.16-20.

⁴² A. R. W. Harrison, „Law Making at Athens at the End of the Fifth Century B.C.“, *The Journal of Hellenic studies* 75/1955, 26-27; S. C. Todd, *The Shape of Athenian Law*, Oxford 1993, 18.

⁴³ M. N. Hansen, „Nomos and Psephisma in Fourth Century Athens“, *Greek, Roman and Byzantine studies* 19/1978, 316-317.

⁴⁴ У најранијем познатом случају из 415. године пре н.е. Спеусип је предложио *probuleuma* (у преводу „проследити еклезији“, означавала је пријаву грађанина о прекршају на неком скупу, која се подносила пританима, а они су је прослеђивали еклезији, вид. D. MacDowell (1978), 194-197) о затварању Леогораса због његовог учествовања у рушилачким походима Мистерија (тајних религиозних скупова), који су оштетили већи број херма (камени стубови са попрсјем Хермеса, бога трговине и заштитника путева). Леогорас је одговорио са *graphe paranomon* тврдећи да Спеусип предлог садржи нетачне информације, Andocides 1.17, 22.

⁴⁵ Обично је дикастерија бројала 501 хелијаста, али је у важнијим случајевима тај број могао бити и већи.

⁴⁶ Еруптолем је поднео *graphe paranomon* пре гласања у скупштини о Каликсеновом предлогу да се без суђења погубе осморица војсковођа после победе у битки код Аргинуса. Xenophon, *Hellenica* I 7.7.

после гласања у скупштини о спорном закону.⁴⁷ Уколико је тужилац успешан, закон се поништавао, а браниоцу је казну одређивао суд, под условом да није прошло више од годину дана.⁴⁸ Пошто су судије-поротници могли да одлучују и о предлогу закона, који није изгласан у еклезији, подржавањем предлога закон је аутоматски ступао на снагу без обзира на то што о њему није гласала скупштина.⁴⁹ Управо у овом преузимању законодавне надлежности суда неки аутори не само да виде судску контролу законитости деловањем *graphe paranomon*, која само по форми може да се пореди са модерном, већ их такав однос снага између скупштине и суда асоцира на бикамерализам у модерном смислу, где горњи дом (у овом случају суд) контролише законодавну активност доњег дома (скупштине).⁵⁰ Поређење је неприкладно првенствено зато што су у еклезији и суду седели исти грађани. Сем тога, већи број аутора је закључио да је употреба *graphe paranomon* имала за циљ да прикаже однос политичких снага у полису и да је, уместо унапређења, она у ствари била кочница за даљи развој правног система.⁵¹ О томе говори и податак да је била укинута за време олигархијских преврата (411. и 404. године пре н.е.), када су се олигарси уплашили да дејство *graphe paranomon* не блокира њихово деловање.⁵² После реформе закона 403/402. године пре н.е. ова тужба је могла да се користи само против псефизми које је доносила еклезија.

Реформа закона 403/402. године пре н.е. била је последица политичке кризе у претходном периоду. Прво се десио низ војних пораза Атине у другој половини Пелопонеског рата (431–404. године пре н.е.): експедиција на Сицилију 413. године пре н.е. (изгласана огромном већином гласова у еклезији, али с тешким последицама по углед Атине) и устанак на Хиосу 412. године пре н.е. (покренуо је велики број полиса да се окрену против Атињана).⁵³ Ови догађаји

⁴⁷ Еуктемон је поднео *graphe paranomon* против одлуке о добијању часних права Андротиона (захтевао је права на основу повлачења из рада Већа буле у коме је служио други мандат) после гласања о његовом предлогу у скупштини. Demosthenes, 22.5.

⁴⁸ Након периода од годину дана, подизање *graphe paranomon* имало је за последицу само поништавање спорног закона пред судом, Demosthenes, 20.144; 58.1; 23.104.

⁴⁹ Demosthenes, 24.9 15.

⁵⁰ A. Lanni, (2010), 18 19.

⁵¹ J. N. Madvig, *Eine Bemerkung über die Gränze der Kompetenz des Volkes und der Gerichte bei den Atheniern in Kleine Philologische Schriften*, Leipzig 1875, 378 390; H. J. Wolff, „Normenkontrolle“ und *Gesetzesbegriff in der attischen Demokratie*, Heidelberg 1970, 13 14; D. MacDowel (1978), 52; M. J. Sundahl, 140 142.

⁵² Аристотел, *Устав атенски* 29.4; Thucydides, 8.67; Demosthenes, 24.154; Aeschines 3.191.

⁵³ R. Sealey, *A History of the Greek City States ca. 700 338BC*, Berkeley 1976, 355 358.

утицали су на Атињане да у скупштини 411. године пре н.е. замене демократију олигархијом Четири стотине, с вером да је неопходно ефикасније уређење полиса за време рата.⁵⁴ Без обзира на то што је демократија обновљена 410. године пре н.е., проблеми су наставили да продубљују политичку кризу. Иако су Атињани победили у бици код Аргинуса 406. године пре н.е., еклезија је одлучила да осморицу војсковођа осуди на смрт без суђења, зато што нису сахранили атинске војнике, чији су бродови били потопљени током битке. Одлука скупштине у овом случају показала је да демократију контролише „руља“, која је дозволила себи да прекорачи границе закона.⁵⁵ После 27 година рата Атина је поражена и 404. године пре н.е. на власт су дошли Тридесеторица тирана. Међутим, као и у случају владавине Четири стотине, олигархија Тридесеторице тирана није потрајала.⁵⁶ Током 403/402. године пре н.е. брутална владавина Тридесеторице тирана се окончала рестаурацијом демократије.

Обнова демократије 403/402. године пре н.е. није само имала за последицу укидање олигархије, већ је подразумевала и извесне модификације у односу на ранији радикални демократски режим, који је своју лошу страну највише показао у случају гласања еклезије после битке код Аргинуса. У предстојећем периоду планирано је строго поштовање закона.⁵⁷ Реформе су донеле измене и допуне закона и њихово излагање на оцену јавности, установиле нову процедуру доношења закона од стране номотета, креирале тужбу због предлагања закона који је у нескладу са другим законима – *graphe nomon te epitedeion theinai* и успоставиле нову хиреархију правних норми дајући предност закону (*nomos*) у односу на појединачна правна правила (*psephisma*).⁵⁸

Доношење закона које је у периоду пре реформе било у надлежности скупштине, поверено је номотетима. Извори говоре о три

⁵⁴ М. Ostwald, 344 395.

⁵⁵ Када је извесни Еурипитолем током дебате изјавио да је одлука о погубљењу војсковођа без суђења противна законима Атине, група грађана је одговорила да се мора дозволити демосу да ради оно што он жели, Xenophon, *Hellenica* I 7.12.

⁵⁶ Вид. Р. Krentz, *The Thirty at Athens*, Ithaca 1982.

⁵⁷ По сведочењу Демостена (24.42) на основу Диоклесовог закона три врсте *nomoi* су после реформе били валидни: они који су донети непосредно пре избора архонта Еуклеидеса, током и после његове владавине. D. M. MacDowell, *Andokides On the Mysteries*, Oxford 1962, 197; М. Ostwald (1986), 522 524.

⁵⁸ Од осталих реформи које су извршене 403/402. године пре н.е. издвајамо: да су магистрати могли користити само писане законе, забрану *ad hominem* кажњавања (једини изузетак од ове забране био је Клистенев закон о остракизму, али то није битно, зато што је последњи познати случај часно прогонаног био Хипербол 416. године пре н.е.), да су валидне све пресуде (судских поступака и арбитраже) донете у време демократског режима и да остају на снази само оне *psephismata* које су донете за време архонта Еуклеидеса, Andocides, 1.87.

врсте поступака које су номотети могли да користе.⁵⁹ Први је био преиспитивање закона у оквиру кога је могао да се предложи нови закон или да се усвоје измене на постојећи закон.⁶⁰ Било који грађанин је могао да иницира доношење новог закона, под условом да предлог изложи јавности у писаном облику. Еклезија се изјашњавала о предлогу, а номотети су, као на суђењу, вредновали аргументе за и против предлога и доносили коначну одлуку дизањем руке.⁶¹ Други поступак је био опозив закона који је био у нескладу са другим законима, који је могао да покрене било ко, под условом да предложи нови закон уместо оног кога жели да опозове. У овом случају номотети су прво преиспитивали да ли је постојећи закон одговарајући за Атињане, а ако су изгласали да је неодговарајући, морали су да понове гласање, али овога пута да би утврдили да ли је одговарајући нови закон.⁶² Нови закон није смео да буде супротан постојећим, јер би тада против предлагача могао да се покрене поступак на основу тужбе због предлагања закона који је у нескладу са другим законима (*graphe nomon me epitedeion theinai*). За разлику од претходна два поступка, којима је било заједничко то што су подстицали доношење нових закона, трећи поступак је подразумевао проналажење недостатака у постојећим законима. Тесмотети (архонти „чувари обичаја“) су били задужени за откривање недостатака, еклезија је просуђивала да ли су ти недостаци били релевантни, а номотети су одлучивали који од недостатака треба да се укине.

Тужба због предлагања закона који је у нескладу са другим законима (*graphe nomon me epitedeion theinai*) уведена је због промена које су наступиле 403/402. године пре н.е. Стара „тужба против закона“ (*graphe paranomon*) се користила само против појединачних правних правила (*psephisma*), које је доносила скупштина, а *graphe nomon me epitedeion theinai* против нових закона, које су доносили номотети.⁶³

Скупштина је једина имала право да прихвати или одбије иницијативу грађана за покретање поступка гласања о неповерењу магистрата (*epicheirotomia*). У случају прихватања следио је поступак *esangelia* о коме је током V века пре н.е. одлучивала скупштина

⁵⁹ Demosthenes, 24.20 23; 24. 33; 24.89 90; Aeschines 3.38 39.

⁶⁰ Промена закона била је ограничена на постојеће законе који су се односили на управно Веће буле, архонте, стратеге и друге магистрате.

⁶¹ Предлагач новог закона је био тужилац, а петорица изабраних грађана од стране скупштине су се појављивали у улози браниоца закона.

⁶² У пракси се вероватно дешавало да су проглашавали неоговарајућим оба закона, па су у тим случајевима само опозивали постојећи закон. D. M. MacDowell, „Law Making at Athens in the Fourth Century B.C.“, *The Journal of Hellenic Studies* 95/1975, 70.

⁶³ H. J. Wolff, 40 41.

доношењем *krieses*. Од 350. године пре н.е. еклезији је укинута право да делује као суд и њена судска надлежност за политичке случајеве пребачена је на дикастерије.⁶⁴

2.2. Управно веће и магистрати

Управно Веће буле, које је чинило 400 чланова, 594. године пре н.е. Солон је увео у политички живот Атине. Након „Атинске револуције“ 508. године пре н.е. Клистен је број чланова повећао на 500.⁶⁵ Чланови новог Већа имали су мандат од годину дана и били су бирани коцком у складу са новим „деме/фила“ територијалним критеријумом. Популацију Атињана Клистен је поделио на 139 дема (оне су биле претеча села или градских предграђа), које су се налазиле у оквирима 10 нових фила. Деме и филе имале су важну улогу у новом политичком уређењу, а постали су кључно обележје атинског идентитета.⁶⁶ Андерсон (*Anderson*) у постреволуционарним институционалним променама види стварање „измишљене политичке заједнице“ грађана. Нове филе нису биле граничне, у сваку је улазила по једна трећина грађана који су живели на обали, острвима и унутрашњости атинске територије.⁶⁷ Веће 500 било је формирано тако што су у његов састав улазили по 50 већника из сваке од 10 фила.⁶⁸ При том се избор већника коцком вршио на нивоу дема са списка који је бројао десет пута више кандидата.

Свака фила, односно 50 већника који су је представљали, имала је право да једном годишње обавља посао оперативног тела-пританија, у чијој надлежности су се налазиле најзначајније функције већа: сазивање Већа и скупштине, припремање дневног реда скупштине, дипломатија (пријем страних изасланика) и брига о дневним административним пословима полиса.⁶⁹ Демостен сведочи да су постојали посебни закони (*nomoi bouleutikoi*), који су уређивали надлежности Већа буле.⁷⁰ Већници су могли да имају само два мандата,

⁶⁴ Demosthenes, 8.28 29; 19.277 279; Aechines 3.224.

⁶⁵ P. J. Rhodes, *The Athenian Boule*, Oxford 1985, 11.

⁶⁶ R. Osborne, *Demos, the Discovery of Classical Attika*, Cambridge University Press, Cambridge 1985, 132 137.

⁶⁷ G. Anderson, *The Athenian Experiment: Building an Imagined Political Community in Ancient Attica, 508 490 B.C.*, University Michigan Press, Ann Arbor 2003, 213 215.

⁶⁸ Аристотел, *Устав атенски*, 43.1.

⁶⁹ Састајали су се много више од еклезије, око 250 пута у току године, *ibid.*, 43.3.

⁷⁰ Demosthenes, 24.20. О једном од тих закона вероватно сведочи и Аристотел, када напомиње да је Веће „некада имало пуну власт глобу ударити, у окове свезати и убијати“, али је у међувремену донет закон којим је народ ове надлежности одузео већу. Аристотел, *Устав атенски* 45.1.

који нису морали да буду узастопни и примали су плату од 5 обола (6 обола=1 драхма). Еклезија је могла да пренесе нека овлашћења на буле, али се то односило на *psephismata* рутинске садржине⁷¹ и изрицање казни у вредности мањој од 500 драхми.⁷² Већину одлука буле су доносиле у форми *probuleuma*, о којима је гласала еклезија.⁷³ Буле су могле да суде метецима (странцима), уколико нису имали атинског грађанина који је био задужен за њих (*prostates*).⁷⁴ Међутим, судска власт Већа је највише била истакнута у поступку *esangelia*, који се могао покренути против магистрата због злоупотребе службеног положаја или грађанина због покушаја рушења демократског уређења.⁷⁵ Било ко (роб или слободан, странац или грађанин) је могао да поднесе пријаву члановима Већа.⁷⁶ Буле су имале право да одбију пријаву⁷⁷ или да је прихвате, у ком случају су притани заказивали дан за саслушање пред булеутима, а оптужени се по налогу Већа могао и затворити до почетка суђења.⁷⁸ На крају саслушања, у надлежности чланова Већа било је изрицање казне до 500 драхми, али је током IV века пре н.е. постојала могућност да се оптужени жали (*epheis*) хелиеји због казне коју су изrekli булеути.⁷⁹ Уколико се радило о делу код кога је кажњавање подразумевало виши износ, буле су могле да поступе на три начина: да проследе случај хелиеји (посредством тесмотета) или скупштини или да промене своју одлуку и одбију пријаву.⁸⁰ У првој фази поступка *esangelia* Веће је гла-

⁷¹ P. J. Rhodes, 82. Међутим, постоји изузетак када је Веће одлучивало о значајнијем питању (војна проблематика) уместо еклезије. Demosthenes, 19.154.

⁷² Demosthenes, 47.43.

⁷³ Де Лаикс закључује да је тзв. пробулеуматска процедура у пракси доводила до тога да су буле постале најважнији државни орган. Истиче да је чињеница да је еклезија имала право вета на одлуке Већа, али је по њему ова улога скупштине прецењена, R. A. De Laix, *Probouleusis at Athens*, Berkly Los Angeles 1973, 149-153.

⁷⁴ P. Gauthier, *Symbola: les étrangers et la justice dans les cités grecques*, Nancy 1972, 144-148.

⁷⁵ Аристотел, *Устав атенски*, 45.2.

⁷⁶ Аристофан, *Вумезови*, 475.

⁷⁷ Поједини аутори виде ово право Веће у Лисијином говору „Против Никомаха“, где је Никомах оптужен за примање мита током свог мандата на месту магистрата. Наиме, поступак *esangelia* је покренут пред Већем, али је Веће обило пријаву (Lysias, 30. 22.). Вид. Н. Hansen, *Eisangelia The Sovereignty of the People's Court in Athens in the Fourth Century B.C. and the Impeachment of Generals and Politicians*, Odnese University Press 1975, 117; A. R. W. Harrison, *The Law of Athens II*, Oxford 1971, 56.

⁷⁸ С. Аврамовић, „Затвор у атинском праву и Исејево *katoikodomein*“, *Анали Правног факултета у Београду* 1 3/1991, 10.

⁷⁹ Demosthenes, 47.43.

⁸⁰ R. Sealey, „Ephialtes, *Eisangelia*, and The Council“, *Classical Contributions: Studies in honour of Malcom Francis McGregor* (eds. G. S. Shrimpton, D. J. McCargar), Locust Valley, New York 1981, 126-127.

сало о постојању дела које је извршио оптужени и доносило „привремену пресуду“ (*katagnosis*), у којој се често налазила и препорука казне за оптуженог. Тако је суд у другој фази поступка *esangelia* могао да бира између казне која је напоменута у *katagnosis* и оне коју је предлагао бранилац.⁸¹ Пријава за покретање поступка *esangelia* могла је да се поднесе и директно скупштини. Било да је пријава прво поднета булеутима или директно скупштини, у оба случаја буле су биле у обавези да саставе претходну одлуку (*probuleuma*) о спорној ствари.⁸² Скупштина је на основу *probuleuma* гласала у првој фази поступка *esangelia*, а након тога је суд понекад доносио пресуду у другој фази.⁸³

Често су Атињани били већници; на основу расположивих података оквирно једна трећина грађана старијих од 30 година (минимални број година за служење у већу) имала је ово искуство.⁸⁴ Висок проценат указује на то да су Атињани велики део свог времена проводили бавећи се важним пословима, који су били значајни за њихов полис.⁸⁵

Мешавина већника из различитих географских области, утицала је на то да Веће добије на квалитету у виду знања и практичног искуства заједничког јавног деловања. Припремајући дневни ред еклезије и формулишући препоруке о решавању питања о којима ће се расправљати на састанку скупштине, буле је успевало да пружи отпор владавини елите. Искуство и знање које су стекли радом од годину дана у већу буле, Атињанима је отварало могућности да се добро покажу и у обављању других јавних функција. Војска, скупштина, народни суд и велики број магистратура имали су користи од искуства и контаката које су остварили бивши булеути.

Буле су вршиле контролу над осталим јавним службеницима-магистратима, али уколико је постојала потреба за њиховом осудом то је било у надлежности суда.⁸⁶ Магистрати су као и булеути са навршених 30 година долазили на функцију на основу избора коцком у деми и морали су да се подвргну поступку *dokimasia* (пред судом или Већем була), који је био превентивна контрола дотадашњег живота и

⁸¹ Demosthenes, 24.63.

⁸² Дешавало се да *probuleuma* Веће буде без расправе изгласана од стране скупштине. Пример за то је била *probuleuma* о суђењу и затварању Антифонта због учествовања у олигархијском преврату 411. године пре н.е. Pseudo Plutarch, *Lives of the Ten Orators*, 832b-834b.

⁸³ Од 114 познатих случајева *esangelia* само је 14 прослеђено суду, а остали су расправљани пред скупштином, Н. Hansen (1975), 21-28.

⁸⁴ Н. Hansen, (1986), 47.

⁸⁵ J. Ober, „Learning from Athens: democracy by design“, *Boston Review* 31/2006b, 13-17.

⁸⁶ Аристотел, *Устав атенски*, 45.2.

политичких уверења кандидата.⁸⁷ Пре ступања на дужност полагали су заклетву, а мандат је углавном трајао годину дана. Поједини магистрати су водили неку врсту претходног поступка (*anakrasis*), који се одвијао пре главног претреса; износили случајеве пред судије-поротнике и председавали судом.⁸⁸ Архонти су надгледали избор судија-поротника, а тесмотети су сазивали дикастерије.⁸⁹ Магистрати нису смели да пресуђују у споровима чија је вредност прелазила 10 драхми, нити да изричу казне (мале вредности) без претходног обраћања дикастеријама.⁹⁰

2.3. Суд

Хелиеја (*heliaia*) је заслугом Солона⁹¹ постала највиши судски орган–народни суд, који је могао да броји 6.000 изабраних судија-поротника. Била је подељена на судска већа–дикастерије (*dikasteria*) у чији састав су улазили коцком изабрани грађани старији од најмање 30 година са мандатом од годину дана.⁹² Од средине V века пре н.е. судије-поротници примали су плату (*dikastikon*).⁹³ Већа од 201 и 401 члана судила су за мање спорове покренуте приватном тужбом (*dike*), а већа од 501, 1001, 1501 члана судила су у случајевима који су покренути јавном тужбом (*graphe*). Уколико су на дневном реду били спорови мање вредности, у дану који је био предвиђен за суђење, могло се формирати неколико већа и тада су се предмети распоређивали коцком. Међутим, када су се судски поступци покретали тужбом *graphe*, због важности спора и већег броја хелијаста, образовала се само једна дикастерија.⁹⁴ У два случаја поступак је могао да се води пред бројнијим дикастеријама: *graphe paranomon* и *esangelia*.⁹⁵

⁸⁷ Једино су се стратези и поједини финансијски магистрати бирали у еклезији.

⁸⁸ J. H. Lipsius, *Das attische Recht und Rechtsverfahren I III*, Leipzig 1905 1915, 54 56.

⁸⁹ Аристотел, *Устав атенски*, 63.1, 59.1.

⁹⁰ A. R. W. Harrison, (1971), 4.

⁹¹ Lysias 10.16; Demosthenes, 24.105.

⁹² Овакав избор хелијаста уведен је да би спречио корупцију, а први забележени случај подмићивања судија поротника десио се када се судило Аниту, богатом кожарском трговцу, око 409. године пре н.е. Аристотел, *Устав атенски*, 27.5.

⁹³ C. Hignett, *A History of the Athenian Constitution to the end of the Fifth Century B.C.*, Oxford 1952, 342 343.

⁹⁴ Аристотел, *Устав атенски*, 67.3; Aechines 3.197.

⁹⁵ Андокид помиње цифру од 6.000 судија поротника који су присуствовали суђењу због подигнуте *graphe paranomon* (Andocides, 1.17), а Лисија говори о 2.000 судије поротника у поступку *eisangelia* против стратега из 404. године пре н.е (Ly

Тесмотети су најчешће (међу магистратима) председавали Већем, при чему је њихова улога била само административне природе.⁹⁶ У IV веку пре н.е. судије-поротници су на почетку године полагаале заклетву: „судићу по атинским законима и одлукама, а ако оне не обухватају конкретан случај пресудићу по свом уверењу“.⁹⁷ Гласање је, за разлику од еклезије, било тајно помоћу два бронзана диска (*psephoi*) од којих се за победника диск спуштао у бронзану амфору, а преостали у дрвену амфору.

Судску функцију су могли обављати и магистрати, скупштина и Веће буле. У случају да грађанин није задовољан пресудом нижег суда или приватног арбитра (*diaitetai*) обраћао се жалбом (*epheisis*) хелиеји, што указује на то да је постојала вишестепеност суђења, а хелиеја је у тој хиреархији заузимала место највишег судског органа.⁹⁸ Међу нижестепеним судским органима значајно место имала су три суда, која су судила у случајевима убиства: Ареопаг (умишљајно убиство, паљевине и тровање), Паладијум–суд од 51 ефета (нехатно убиство, планирање убиства и убиство роба или метека) и Делфинијум (дозвољено убиство).⁹⁹ Поред њих, постојали су још, суд у близини Пиреја, који је са обале мора судио повратницима у чамцу (повратницима је било забрањено да кроче на тло Атике) и Пританеј, надлежан за убиство које је починио непознати извршилац, животиња или мртав предмет.¹⁰⁰ Суд једанаесторице (надлежан за затварање и извршење смртне казне) и Суд четрдесеторице (надлежан за приватне тужбе чија вредност није прелазила 10 драхми) су као и претходно поменути нижестепени судски органи били колективна тела, чиме се обезбеђивала објективност суђења.

3. ДА ЛИ ЈЕ У АНТИЧКОЈ АТИНИ ПОСТОЈАЛА ПОДЕЛА ВЛАСТИ?

Аргумент на основу кога се закључује да је у античкој Атини постојала подела власти је разлика између органа који су одлучивали (еклезија и хелиеја) и органа који су иницирали процес одлучивања

sias 13.35), вид. Н. Hansen, „The Athenian Heliiaia from Solon to Aristotle“, *Classica et mediaevalia* 33/1981 82, 19.

⁹⁶ У случајевима *graphe paranomon* и *eisangelia* увек су председавали тесмотети. Аристотел, *Устав атенски* 59.2, Demosthenes, 43.71.

⁹⁷ Demosthenes, 24.149 151.

⁹⁸ Поједини аутори *epheisis* преводе као „жалбу против одлуке магистрата“, Р. J. Rhodes, 200; MacDowel, (1978), 30 33.

⁹⁹ Аристотел, *Устав атенски*, 57.3.

¹⁰⁰ D. MacDowel, *Athenian Homicide Law in the Age of Orators*, Manchester 1963, 87 89.

(магистрати и буле).¹⁰¹ Разлика се може направити између еклезије и хелиеје: у еклезију су улазили грађани преко 20 година, а у хелиеју грађани преко 30 година; Атињани су одлазили на састанке еклезије без претходног полагања заклетве, а као судије-поротници су били у обавези да је положије пред свако суђење; у еклезији се гласало јавно, а у хелиеји тајно; плата за заседање еклезије била је драхма, а за суђење пола драхме; Атињани су у скупштини могли да гласају, говоре и дају предлоге, док је једини задатак дикастерија било гласање за једну од супротстављених страна у судском спору. Међутим, постојала је и испреплетеност законодавне и судске функције: од IV века пре н.е. законе су доносили номотети (изабрани из реда хелијаста), а до IV века пре н.е. еклезија је судила у случајевима *esangelia*. У оба тела седели су исти људи, а ако говоримо о модерном тумачењу поделе власти важно је нагласити да се у процесу одлучивања скупштина и судови не могу ставити у исту равн – скупштина доноси политичку одлуку, а суд контролише њену законитост. Буле су иницирале доношење закона, али су истовремено могле и самостално да одлучују *probuleuma*, а исту могућност имали су и магистрати, јер се против њихових одлука могла уложити *epheis*. Оба органа су доносила пресуде у појединим споровима. Од IV века пре н.е. политичка улога хелиеје је порасла јер је вршила контролу над радом магистрата и еклезије. При том, ово не би требало да се схвати у модерном смислу кроз потребу да се политика одвоји од суда, него као специфичност атинског полисног уређења.

Такође, Хансен слабиим аргументима покушава да објасни судску контролу законитости у Атини, на основу чега закључује да је постојала подела власти. По његовом виђењу, без обзира на то што су у скупштини и хелиеји седели исти људи, судије-поротници су током суђења о спорном закону боље могли да разумеју његове слабости, за разлику од скупштине где су често били заведени слаткоречивим говорима *rhetores*. У скупштини нису имали довољно времена да размисле пре гласања, зато што је закон о коме се гласа само једна од девет тачака дневног реда. С друге стране, у судском поступку као судије-поротници имали су више времена да саслушају аргументе тужиоца и браниоца, који су на основу правила поступка у једнаком периоду могли да се обраћају суду. Овакве гаранције није давала скупштинска процедура, због чега је *demos* у суду своју политичку вољу могао одговорније да искаже.¹⁰²

Раније је поменуто да је употреба *graphe paranomon* била минимална гаранција судске контроле законитости. Чак и Хансен признаје

¹⁰¹ М. Н. Hansen (1981), 345–370; R. Sealey, (1987), 148–146.

¹⁰² М. Н. Hansen (1974), 49–54.

да *graphe paranomon* није успела да спречи незаконити предлог радикалних демократа да се без суђења погубе осморица војсковођа после победе у бици код Аргинуса.¹⁰³ Што се тиче *rhetor*-а, он је могао да се појави на суду као бранилац закона или као *sinegoros* (лице које помаже странку) на страни одбране и тиме настави свој слаткоречиви говор, који је започео у скупштини.¹⁰⁴ Међу атинским беседама има примера када је скупштина целодневно заседање посветила само једној тачки дневног реда, која се односила на незаконите предлоге.¹⁰⁵

Атински демократски органи нису развили „институционални идентитет“.¹⁰⁶ У већини органа мандат је био кратак, углавном не дужи од годину дана, а у случају еклезије само један дан. Многи нису били бирани, већ су на власт долазили коцком. Реизбор магистрата је био редак (изузетак су били стратези и поједини финансијски магистрати). Сви јавни службеници су били подложни контроли у поступцима *dokimasia* (превентивна контрола пред судом или Већем буле), *epicheirotonia* (перманентна контрола пред еклезијом) и *euthynai* (накнадна контрола, у првој фази вршила се пред 10 *logistai*, који су испитивали имовно стање, а у другој фази за приватне тужбе пред Судом четрдесеторице и за јавне тужбе пред тесмотетима).¹⁰⁷

У атинској непосредној демократији учествовали су сви пуноправни Атињани, који су могли да буду у скупштини, управном Већу и великом народном суду. Потреба за поделом власти у модерном смислу није ни постојала зато што је сваки државни орган, који би могли да назовемо легислативом или егзекутивом, имао право да суди. Грађанину је обезбеђена заштита у случају да је незадовољан одлуком тела које је судило, јер му се гарантовало право на другостепено суђење по жалби пред хелијејом.

4. ЗАКЉУЧАК

Добро уређено друштво, пре свега, претпоставља креирање закона и обезбеђивање њиховог функционисања у пракси. У супротном на снази је нестабилан скуп прописа, који не могу представљати

¹⁰³ М. Н. Hansen, (1974), 59-60.

¹⁰⁴ Андрион и Аристократ говоре на суду као браниоци својих предлога закона, Demosthenes, 22.35; 23.95, док Ктесифон препушта своју одбрану Демостену који се појављује као *sinegoros*, Aeschines 3.242.

¹⁰⁵ Вид. фн. 34.

¹⁰⁶ А. W. Gomme, „The working of the Athenian democracy“, *History* 36/1951, 26.

¹⁰⁷ С. Аврамовић, (1998), 17-18.

базу за уређен систем, или у грчком контексту, за политеју (умерену владавину). Аристотел разликује државничку вештину, која се односи на законодавце и практичну мудрост (политику), која обухвата економију, законодавство и управљање државом.¹⁰⁸ Његова подела на легислативу (уколико је уопште тако можемо назвати) и праксу не може се изједначити са модерном поделом на легислативу и егзекутиву, зато што Грци нису континуирано и често доносили законе, што је својствено модерној легислативи. Рад законодавца, који је својим законима уредио правни систем, може се мењати повремено да би се на тај начин прилагодио новонасталим околностима, али то се не сме радити често, зато што честе промене воде подривању поштовања закона.¹⁰⁹ Када набраја три функције које добар законодавац мора да узме у обзир, Аристотел их назива саветодавном (*ekklesiazein*), оном која се односи на управне органе (*arkhein*) и судском (*dikazein*).¹¹⁰ Чињеница је да се саветодавна функција може довести у везу с легислативом, коју је описао Монтеѕкје, у смислу доношења одлуке о законима и вођењу спољне политике, међутим, она се у свом делокругу поклапа и са неким карактеристикама модерно уређених егзекутиве (надзор над спровођењем прогонства и конфискација имовине) и судства (изрицање санкција).¹¹¹

Монтеѕкјеова идеја о подели власти подразумевала је да различите власти треба да врше различите групе људи, али то није био случај у Атини. Како истиче Калхоун (*Calhoun*), водећа идеја Аристотеловог *Устава атинског* била је директно учествовање свих грађана у свим сферама функционисања полиса.¹¹² Додуше, Аристотел наводи у *Уставу атинском* да Веће не сме „глобу ударити, у окове свезати и убијати“ без судске пресуде, али ово пре указује на постојање вишестепености суђења у античкој Атини, него на афирмацију доктрине о подели власти.¹¹³ Аристотел истиче: „Да ли су дужности ратовања, правосуђа и саветовања подељене или припадају једним те истим људима, то за наше испитивање нема важности, јер често

¹⁰⁸ Аристотел, *Никомахова етика* VI 8 (превод Р. Шалабалић), Нови Сад 2003.

¹⁰⁹ Аристотел, *Политика* II 1269a13, V 1308a2; Платон, *Закони* VII 798c d (превод А. Вилхар), Београд 1990.

¹¹⁰ Аристотел, *Политика* IV 1297b37 1298a3.

¹¹¹ *Ibid.* Вид. фн. 2.

¹¹² G. M. Calhoun, *Introduction to Greek Legal Science*, Oxford 1944, 32 33. Исту мисао можемо да препознамо и у Политици: „Демократија се састоји у следећем: сви грађани могу да буду бирани за све функције у власти; сви имају власт над сваким појединцем и сваки појединац, наизменично над свима“, Аристотел, *Политика* VI 1317b.

¹¹³ Аристотел, *Устав атенски* 45.

су једни исти људи и ратници и земљорадници“.¹¹⁴ Антички теоретичари залагали су се да се направи баланс између представника различитих слојева друштва, сваки пуноправни Атињанин је без обзира на порекло могао учествовати у законодавној, управној (извршној) и судској функцији.

Модерне разлике између државе и друштва нису представљале део политичке филозофије атинског града-државе. Атињани су могли на прави начин да се остваре и живе часно, као грађани, само у полису. У тој заједници грађанин је имао права и обавезе да активно учествује у јавном животу. Непосредна демократија у Атини подразумевала је подређеност приватног живота јавним пословима и заједничком добру. Сви грађани су се састајали да би расправљали, одлучивали и судили. Због тих специфичности атинског политичког система, подела власти, како је схватао Монтескје, није постојала у античкој Атини.

Sanja Gligić

Teaching Assistant

University of Belgrade Faculty of Law

THE SEPARATION OF POWERS IN ANCIENT ATHENS

Summary

In Western political theory, ever since Montesquieu formulated his theory of the tripartite separation of powers in the eighteenth century, there has always been a strong sense that the legislature, the executive and the judiciary ought to be independent bodies. There have even been attempts to read this doctrine back into ancient Athens, relying most heavily on Aristotle's distinction between *ekklesiazein* (being an assembly-member), *arkhein* (being a public official) and *dikazein* (sitting as a judge). The main objective of this article is to examine that ancient political theorists had no reason to regard Montesquieu's theories as normative. Moreover, Aristotle's purpose in this passage lies in classifying the functions that go to make up a full citizen, and nowhere does he suggest that these powers ought to be exercised by different people.

¹¹⁴ Слична мисао је: „Могуће је да исти људи располажу различитим способностима, на пример да буду ратници, земљорадници и занатлије, односно саветници и судије“, Аристотел, *Политика* 1291а б.

The author tries to present interpretation about development of the political institution that becomes the central features of the fully developed democracy of the ancient Athens. This finding shows that in Athenian *demokratia* of the fifth century B.C., both in constitutional theory and in everyday political praxis the *demos* (people) exercised the *kratos* (sovereign power) in all three spheres of legislation, executive action and jurisdiction.

Key words: *The separation of powers. – Graphe paranomon. – Democracy. – The political institutions. – Aristotle.*